

## VIRKSOMHEDSBEGREBET en omverdens- og en psykerelation

Carsten Bendixen

Da den sovjetiske psykolog S.L. Rubinstein i begyndelsen af trediverne havde samlet sentenser først og fremmest fra de marx'ske ungdomsskrifter til at underbygge sit skrift "Problemer omkring psykologien i Karl Marx's arbejder", måtte det have stået ham klart, at det menneskebillede han her kunne tegne ud fra de antropologiske antagelser i de marx'ske skrifter, var velegnede til at underbygge det daværende samfunds arbejdsmoral. "Menneskets virksomhed, kunne Rubinstein skrive, "er selve genstandsmæssiggørelsesprocessen, arbejdsprocessen eller den objektive ytring af dets "væsenkræfter""<sup>1</sup>. En af den sovjetiske psykologis første opgaver var således at trække de filosofisk-antropologiske grundbegreber frem om forholdet mellem menneskelig psyke og bevidsthed på den ene side og menneskets samfundsmæssighed på den anden side. Både Wygotski og Rubinstein betonedede begrebet om den *menneskelige virksomhed* som et grundlæggende udgangspunkt for forståelsen af det psykiskes dannelse og udvikling. I Rubinsteins filosofiske udformning blev virksomhed og arbejde tilnærmelsesvis fremstillet som synonyme begreber. Og dermed blev de tidlige Rubinsteinske værker i høj grad en "arbejds"psykologi for den sovjetiske befolkning, med et grundlag hvilende på de marxistiske originaltekster, mens den indholdsmæssige side fremstod ganske unuanceret.

Imidlertid er det klart, at det sovjetiske samfunds fortsatte udvikling betød, at befolkningens generelle virksomhed ikke blot kunne forstås som den arbejdsomme realisering af den ene 5 års plan efter den anden - de samfundsmæssige vilkår skabte plads til andet end simpel produktivitet. Så meget mere kunne karakteren og de indholdsmæssige aspekter af den menneskelige virksomhed diskuteres. I den nyere sovjetiske psykologi, hvor virksomhedsbegrebet stadig er et vigtigt grundbegreb, afspejles dette forhold. Således skriver Anzyferowa, at et ubehageligt, belastende arbejde former en middelmådig personlighed uden initiativ. Den oprindelige "arbejdsmoralisme", der kendetegnede det virksomme sovjetiske menneske, bliver altså nuanceret i takt med den samfundsmæssige udvikling. Man kan nu sige, at det er en logisk konsekvens, at den psykologiske forståelse for

de menneskelige handlinger (virksomheder) udvikler sig tæt forbundet med den historiske virkeligheds proces. Psykologien om den menneskelige virksomhed vil altid til en vis grad være en funktion af den historiske proces. På den anden side må man sætte spørgsmålstegn ved, om virksomhedsbegrebet på den måde, det fremstilles i den sovjetiske psykologi, ikke blot udtrykker en filosofisk kategori over menneske-omverdens relationen, der i den udstrækning, det psykiske ikke længere skal repræsentere det alment menneskelige, men udtrykker den historiske personligheds infrastruktur, er induktivt *tilpasningsberedt* til så at sige hvilken som helst samfundshistorisk udvikling. Og så er der ud over virksomhedsbegrebets manglende styrke på personlighedsniveauet generelt, den anke at fremføre, at dette væsentlige begreb i den sovjetiske psykologi kritikløst må *tilpasses* i stedet for at *indvirke* på den historiske proces. I så tilfælde svigter den sovjetiske psykologi et af sine egne udviklingsprincipper.

Den norske psykolog A. Kolsted stillede i en artikel i "Vardøger" i 1975 om den sovjetiske psykologi i forbindelse med et citat ligeledes af Anzyferawa følgende spørgsmål: "Når *virksomhed* er den praktiske og teoretiske, den skabende, men også tilpassede evnen - som eksistensen grundform, som grunnleggende levemåte, så ville det vart bedre å spørre hva virksomheten *ikke* er" (136). Dette å la "Jamen-ham-har-jo-ikke-noget-på-spørsmål" udtrykker ganske godt det begrebslige skisma, den sovjetiske psykologi står overfor, når de filosofiske-antropologiske begreber vanskeligt dækker over de givne menneskelige aktivitetsformer.

Spørgsmålet om virksomhedsbegrebet "har noget på sig" bliver et spørgsmål om, hvorvidt det kan relateres til en historisk samfundsudvikling og i denne relation kvalificere den personlighed, der begår sig i virksomhedsformerne. På baggrund af virksomhedsbegrebets grundlæggende betydning som udtryk for at personligheden, qua virksomheden såvel er reel del af den samfundshistoriske proces som en individuel skikkelse, drejer det sig om at specificere personlighedens virksomhedsstruktur med henblik på en forståelse af de psykologiske aspekter ved personligheden.

Når det har knebet for den sovjetiske psykologi at specificere de almene begreber over den samfundsmæssige udvikling kan det meget vel ses som en videnskabeligt negligering af en række modsætningsfyldte menneskelige aktiviteter så som kriminelle virksomheder, psykisk afvigelse som virksomhed, oprørske arbejderes strejkevirkomhed mm. Disse såvel det socialistiske som det kapitalistiske samfunds "hængepartier" er i et personligheds-teoretisk lys lige så vel virksomhedsformer som enhver form for formaliseret lønarbejde. Spørgsmålet er, hvilke aktiviteter den samfundsmæssige etos vil *legitimere som virksomhed*. Men dette er ikke psykologiens problem - i hvert tilfælde må man, som Frigga Haug skriver i en vurdering af østtyskeren Hacker's "Ingenieur-psychologie" tilstå, at det ganske enkelt er for "ukritisk" at tillægge mennesket et behov for til en hver tid at indgå i de af samfundet tilbudte arbejdsvirksomhedsformer.<sup>3</sup> Spørgsmålet er

ikke, hvad der er virksomhed, og hvad som ikke er det, for i den udstrækning en menneskelig handling er en samfundsmæssig ytring, er den en del af denne eller hin virksomhed. Ud fra psykologien om personligheden har det interesse *at analysere de forskellige virksomheder*, der indgår i personlighedens tidsplan for derigennem at have det reelle grundlag (hos Sève infrastruktur) for en psykologi om den bevidsthed, motivation, emotionalitet og affektivitet, der er aspekter ved personligheden. Således kan Frigga Haug (ibid) henvise til betydningen af såvel social atmosfære som arbejdsprocessens indholdsmæssige side som betydningsfulde for arbejderen i arbejdspsykologisk sammenhæng, ganske som Anzyferowa var inde på.

Såvel L. Sève som A.N. Leontjew i dennes sidste værk<sup>4</sup> har lagt op til en systemforståelse af den menneskelige aktivitet. Hos Leontjew udgøres de enkelte virksomhedsformer af bestemte handlingssystemer, hvilket betyder, at individets integrerede handlinger tjener til at realisere en eller flere virksomheder, der igen tjener til at realisere individet som samfundsmæssig personlighed. Dermed frigøres virksomheden fra dets status som ledsagebegreb til enhver psykisk udfoldelse og antager en karakter, der er beslægtet med det Seve'ske begreb om aktivitetsmatricer.

Hos Sève indgår *handlingsbegrebet* som teoriens begrebslige bindeled individ - samfund. Da Seve havde skitseret personlighedens infrastruktur, lå der imidlertid et problem i at indplacere en forståelse af personlighedens *psykologi* (først og fremmest spørgsmålet om bevidstheden og den intentionelle styring, men også hele spørgsmålet om motivation og emotion). Som et parallelbegreb til den samfundsmæssige infra- og supra-struktur kaldte han personlighedens psykologiske regulation for suprastrukturen. Der har været flere relevante kritiske røster over for hans funktionalistiske "Verabsolutierung" (Ute Holzkamp-O.<sup>5</sup>) af menneskets samfundsmæssige natur og af hans negligering af de psykiske aspekter. På samme måde som virksomhedsbegrebet i sig selv ikke inkluderer et psykologisk moment, er der i den Sève'ske personlighedsmodel heller ingen psykologi per se. G. Politzer skrev i 1929: "Man kan tale om arbejdets *psykologi*, for så vidt som arbejdet bliver betragtet i forhold til individerne. Så snart det ikke drejer sig om at relatere arbejdet til individerne, holder arbejdet op med at være et psykologisk problem. Lige så vel er ægteskabet et psykologisk sagsforhold i den udstrækning, at det drejer sig om en forklaring på, hvorfor et bestemt individ har giftet sig med et andet individ, men der ud over ikke. Og således må psykologien altid tilpasse sig den fundamentale determination af sagsforhold, som den beskæftiger sig med, nemlig determinationen gennem faktorer, som er ganske materielle."<sup>6</sup>

At iklæde de menneskelige virksomheder en psykologi vil ud fra Politzer's forståelse sige at betragte dem i forhold til bestemte individers livsproces. Qua individet som særegen genstand (i 1. personens skikkelse som Politzer udtrykker det) er det et særegent psykologisk sagsforhold, qua individets samfundsdeterminerende virksomhedsformer udfolder det sig tilli-

ge som personlighed. Dette kan illustreres således, at hvis et menneske f.eks. er aktiv sportsudøver, er dette sportsengagement en *virksomhedsform*, hvorigennem vedkommende ytrer sig i en samfundsmæssig relation. For at udføre virksomheden må hun/han udføre en række handlinger så som at møde op til træning, diskutere træningsprogram, deltage i konkurrencer osv. Med Leontjews terminologi kan vi også sige, at hun/han i forbindelse med disse handlinger ligeledes må udføre en række operationer, f.eks. kaste en diskos, overveje den korrekte fodsætning osv. Hvori ligger nu "psykologien" i dette idrætsengagement? I det forhold at personen dygtiggør sig og måske bliver dansk mester i diskoskast? Eller i det forhold at personen bliver forelsket i træneren? Eller bliver uvenner med idrætskammeraterne og holder op med at være diskoskaster? I Politzer's forståelse er alle disse eksempler "præcise" udtryk for en *psykologi*, han ville kalde dramatisk, fordi hændelsen udtrykkes i sit væsen primært i forhold til vedkommende menneske og nærmere bestemt i forhold til vedkommende menneskes 1. person. Hændelsen er dramatisk, fordi den sigter til et ganske bestemt menneske, som vi kunne forvente at give udtryk for at *besidde den* ved f.eks. at sige: "Jeg er blevet forelsket i min træner". Pågældende menneskes idrætsvirksomhed kunne ligesåvel have været udtryk i et sociologisk lys eller i et gruppemæssigt lys, men så havde interessen ikke focuseret på virksomhedens *psykologiske mening* for vedkommende.

Dog er der indholdsmæssigt ikke udtrykt nogen psykologi, fordi der refereres til personens liv og til 1. personen. Det der først og fremmest er udtrykt, og hvad der lå Politzer videnskabsteoretisk på sinde, er et psykologisk forum, der i kraft af dets reference til virksomhedsformerne på den ene side og til individet i 1. personens skikkelse på den anden side er et, som Politzer udtrykte det, originalt psykologisk genstandsområde. Hvis man vil benytte sig af virksomhedsbegrebet i et psykologisk paradigme, mener jeg der er to forhold, man kan sigte til. For det første at virksomhedsbegrebet som parallelbegreb til det Seve'ske begreb aktivitetsmatricer udtrykker en systemforståelse af personlighedens aktivitet, der grundlæggende er et samfundsmæssigt forhold. Dette indebærer muligheden for at udtrykke personlighedens aktivitet i en tidsplansstruktur, hvilket kan have psykologisk interesse, når denne f.eks. sammenholdes med spørgsmålet om *den psykologiske tidsinvestering* et individ anvender i forbindelse med de givne virksomhedsformer. Det er et forhold, jeg vil vende tilbage til. For det andet er virksomhederne den nødvendige matrix for personlighedens udvikling eller regression. Såfremt individet ikke formidler sig selv igennem virksomhedsformer, vil det uomgængeligt blive tabt af den samfundsmæssige proces og dermed i sidste instans alene på grund af dets skinbarlige tilstedeværelse blive "problematisk", hvilket i stigende grad sker for de uproduktive befolkningsgrupper af arbejdsløse, pensionister, som uden at have gjort det ringeste selv, pludselig må sande, at de ud fra herskende normer er værdiløse. Den kliniske personlighedstype vokser iøvrigt som regel

frem igennem en regression i sin virksomhedsstruktur, der tilsidst officielt bryder sammen, fordi den samfundsmæssige navlestreng er for tynd.

For at skitsere nogle relationer mellem personlighedens infrastruktur og personlighedens psykologi, vil jeg i det følgende forsøge at gribe fat i en klinisk personlighedstype og her forsøge at opstille en slags "neurotikerens symptomatologi". Når valget er faldet på et klinisk forhold, er det ud fra betragtningen om, at et markant modsætningsforhold imellem individ og samfund, sådan som det med sin særegne struktur forholder sig i de kliniske tilfælde, tjener det fremstillingsmæssige formål bedst. Og hos det neurotiske menneske udmønter dette sig i modsætning til hos det psykotiske ved at neurotikeren trods alt bevarer kontakten til virkeligheden, og dermed rent faktisk er i besiddelse af en virksomhedsstruktur. Hvis man iøvrigt uden at konkretisere neurotikerens psykologi skeler til, hvorledes f.eks. Freud slående kunne karakterisere det neurotiske fænomen, bliver det klart, at denne psykiske lidelse så udmærket kan beskrives *uden* at tage et samfundsrelateret virksomhedsbegreb i anvendelse. Freud skriver f.eks.: "Tvangsneurosen ytrer sig ved, at patienterne optages af tanker, som de i virkeligheden slet ikke interesserer sig for, mærker impulser i sig, der forekommer dem meget fremmedartede og foranlediges til handlinger, hvis udførelse ingen fornøjelse bereder dem, men som de slet ikke kan lade være med at foretage. Tankerne (tvangsforestillingerne) kan være meningsløse i sig selv eller også kun ligegyldige for den pågældende, de er ofte fuldstændig tåbelige, men i alle tilfælde er de følgen af en anstrengt tankevirksomhed, der udmatter patienten og som denne kun meget ugerne hengiver sig til. Mod sin vilje må han gruble og spekulere, som om det drejede sig om hans vigtigste opgave her i livet".<sup>7</sup> Her har vi for at udtrykke det på Politzersk vis et segment af en dramatisk psykologisk virkelighed, som konstituerer et neurotisk individ. Når Freud beskrev de psykiske lidelser, forblev han på det dramatiske niveau; han lod analysen fokusere på 1. personens virkelighed og de ubevidste indre kræfter, der omgav denne. På den anden side var Freuds interesse for, hvad vi betegner som individets virksomhed, yderst beskeden, hvilket stillede ham i en dårlig position for så vidt 1. personens psykologiske dynamik skulle have andre komponenter fra biografien end fortrinsvis de ødipale. Man kan så i modsætning hertil gå den anden vej og i første omgang forholde sig til det neurotiske individ ved at forholde sig til dets biografi først og fremmest udtrykt i kraft af forskelligartede virksomhedsformer og så på basis heraf henholde sig til en dramatisk psykologisk forståelse. Der er i denne sammenhæng længere mellem symptom (neurosens karakter) og baggrunden for den psykiske konflikt end i den analytiske model. En reference til individernes livsproces har imidlertid den fordel, at den, såfremt den udtrykkes, tilstrækkeligt uddybet og kvalificeret, har et grundlag for at forstå alle væsentlige forhold såvel samfundsmæssige determinanter som motivationelle, emotionelle og affektive bindinger. Der er i denne sammenhæng ingen adskillelse

mellem *livshistorien* og "*lidelseshistorien*", som der ofte har været en tendens til at foretage inden for marxistisk orienteret psykologi, hvor den historiske materialisme blev betragtet som grundlag for spørgsmålet om livshistorie, og psykoanalysen vedgik spørgsmålet om lidelseshistorie. Man kan citere Politzer for at sige, at psykologien ikke besidder de menneskelige sagsforholds "hemmelighed", fordi denne "hemmelighed" ikke er af psykologisk natur, men hvis man dermed vil, at psykologien findes *uden for* mennesket, har man i hvert tilfælde ikke taget Politzers intentioner alvorligt. Politzer efterlyste ikke nogen hemmelighed, men derimod et for psykologien egennyldigt genstandsområde, hvor de menneskelige sagsforhold under en særlig synsvinkel, der alt andet end negligerer det enkelte menneske, har en psykologisk natur, og som inkluderer både livs- og "lidelses"historie.

Hvis man anskuer personlighedens psykologi ud fra dets virksomhedsformer, kan man først og fremmest foretage en overordnet adskillelse af den generelle virksomhed i to sfærer. Her skriver Sève: "Spaltningen mellem konkret personlighed og abstrakt personlighed bringer den psykologiske aktivitet i modsætning til sig selv og tvinger den ind på en udviklingsmåde, som omslutter den i uoverskuelige grænser. Af den grund har alle personligheder, der er udviklede på grundlag af kapitalistiske forhold en fælles topologi, dog med en udtømmelig mangfoldighed af konkrete ytringsbetingelser og modsætningsfulde udviklingsformer."<sup>8</sup> Et individs tidsplan under vores historiske betingelser er først og fremmest underlagt adskillelse mellem produktionssfære og privatsfære. Mens individet i produktionssfæren i udstrakt grad er underlagt en ydre nødvendighed og dermed generelt har ringe mulighed for at udtrykke særegne motivationelle og emotionelle forhold, så tillader privatsfæren dog i større grad personlig udfoldelse, hvilket oftest får personlighedsteoretiske arbejder til at placere psykologien i privatsfæren og lader "psykologien blive hjemme", når personligheden går på arbejde.

Adskillelsen mellem konkret og abstrakt virksomhed har en særlig konsekvens for den *neurotiske personlighed*. Neurotikeren man møder i den abstrakte virksomhed, er kendetegnet af en ganske anden "symptomatogi" end den Freud umiddelbart beskrev (jvf. ovenstående citat). Neurotikeren passer sit arbejde fint, udfører de til arbejdet hørende opgaver osv. En og anden med "psykologisk sans" kunne måske mene at vedkommende var lidt "kantet", "usikker" og "tilbagetrukket" - alt efter hvilken arbejdsmæssig funktion vedkommende havde. Betegnende er det imidlertid, at man står over for et menneske, der bestandig fører en voldsom indre kamp, men som ikke desto mindre udfører et stykke samfundsmæssigt arbejde. Her er forholdet som den vesttyske psykolog Jantzen skriver at "de individuelle kendetegn og deres kendetegnskomponenter" står i et særligt forhold til de givne samfunds "minimalforestillinger om individuelle og sociale færdigheder",<sup>9</sup> hvorfor et neurotisk individ i en vis forstand først

bliver neurotisk, når omgivelserne får øje på det, hvilket vil sige kun for så vidt, individet er en hindring i de sociale relationer. Dette betyder i sin konsekvens, at de individuelle mangler er uvæsentlige i deres subjektive udtryk og kun væsentlige for så vidt, at de hindrer individet i at sælge sin egen arbejdskraft. Her er det ganske klart, at den Politzer'ske henvisning til 1. personen ændrer synsvinklen radikalt, således at virksomhedens moment bliver sammenholdt med det subjektive. I 1. persons udtryk er der ingen tvivl om realia: Den neurotiske tilstand er plagsom, frihedsberøvende og uomgængelig. Men så længe arbejdsvirksomheden udføres har den lige så uomgængeligt første prioritet, hvorfor det psykologiske drama for neurotikerer her bliver et spørgsmål om at styre sin psykologi både over for omverdenens og over for egne krav. Arbejdsvirksomheden stiller altså neurotikerer i modsætning til sig selv i dobbelt forstand: Både ud fra virksomhedens generelle modstilling mellem abstrakthed og konkretthed og på grund af modsætningsforholdet mellem neurotisk subjektivitet og ikke-neurotisk operationel formåen over for arbejdsvirksomheden. I hvor høj grad det interne modsætningsforhold er psykologisk belastende for personligheden, og dermed også hvorvidt det "positive" operationelle aspekt kan have fremmede indflydelse på den belastede motivationelle og emotionelle personlighedsdel afhænger af neurosens almene karakter og sværhedsgrad. Hvis man skal danne sig et billede af en psykisk lidelses omfang, kan begrebet om den *psykologiske tidsinvestering* være brugbart. Mens der alment vil være overensstemmelse mellem en virksomheds tidsplan og den individuelle anvendelse af tid hertil, gælder det for så vidt man sætter tidsplanen i forhold til 1. *personens tidsinvestering*, at det helt og holdent er et specifikt individuelt forhold, hvor megen psykologisk tid en given virksomhed kræver af den enkelte. Dette er ikke først og fremmest et spørgsmål om kapacitet på det operationelle og færdighedsmæssige niveau, men et forhold, der vedrører individets psykologiske egen-regulation. Jo større psykologisk pres en given virksomhed frembringer hos individet, jo mere psykologisk tid må man forvente varetagelsen af virksomheden kræver *alt andet lige*. Her er analysen af de individuelle karakteristika en nødvendig bestanddel for så vidt man skal kunne vurdere forholdet mellem en virksomheds objektive forlangende og den individuelle psykologiske styrke til at realisere sig igennem denne virksomhed, thi spørgsmålet om behovet for psykologisk egen-regulation er udelukkende et individuelt sagsforhold. Da det i sidste instans er 1. personen, der må lide under en forfejlet investering af egen personlighedsmæssig kompetence, vil personligheden, når den stilles over for større ændringer i virksomhedsstrukturen som et overordnet *psykologisk* udtryk være konfronteret med spørgsmålet om, hvorvidt denne virksomhedsændring vil kræve en større *psykologisk tidsinvestering* end forventet *psykologisk udkomme*. Man kunne med Seve'sk terminologisk islæt kalde dette for den psykologiske tidsplans *Produkt/Behovforhold*. Seve har, omend han for mig at se ikke fulgte Politzer's dramati-

ske tankegang op, udtryk dette ganske ”psykologisk” som eftertænksomhed over egen tidsplan. Som et psykologisk forhold udtrykker dette en del af den individuelle motivation, der som enhver anden motivationskomponent må betjene sig af en avanceret og indlært psykologisk kompleksitet: Ikke alene må individet kognitivt kunne *erkende* sin egen formåen i forhold til en vigtig virksomhedsændring (f.eks. job-valg), det må også kunne *evaluere* sin egen psykiske holdbarhed over for væsentlige ændringer og således i så høj grad som muligt kunne garantere og i hvert tilfælde sandsynliggøre over for sig selv, at der virkelig vil kunne blive tale om et helhedsmæssigt psykologisk fremskridt uden ubehagelige omkostninger i form af et relativt forøget forbrug af psykologisk tid på samme objektive virksomhedsudfoldelse, altså et stigende behov for psykisk egen-regulation. Fornøjelsen af en erhvervs- og arbejdsmæssig succes er jo begrænset, hvis den samtidig kræver en voldsom forøgelse af vedkommendes vanlige ”eftertænksomhedskvot”, således at de øvrige livsvirksomheder langsomt summeres i psykologisk forstand. Det er i denne sammenhæng nærliggende at se relationen mellem den forøgede ”eftertænksomhed” og den neurotiske lidelses tidlige symptomer - hvilket man iøvrigt ikke må tage som udtryk for en ætiologisk sammenhæng, således at den neurotiske lidelse har direkte baggrund i de aktuelle livsvirksomheders modsætninger. Det er snarere korrekt at tale om, at de aktuelle livsvirksomheders modsætninger har en *overdeterminerende funktion* for den neurotisk disponerede personlighed.

Det neurotiske individ må på grund af sin psykiske lidelse anlægge en særlig evaluering over for sin virksomhedsstruktur. Neurotikerens *skal* bruge en vis del af sin psykologiske tid til at udleve sine uopsættelige neurotiske forhold. Jo sværere den neurotiske lidelse er, desto mere psykologisk tid kræver den som forhåndsbetingelse og desto mindre tid kan der afses til den arbejdsmæssige virksomhed. Hvad arbejdsvirksomheden inkluderer ud over de operationelle aspekter, får lavere prioritering af det neurotisk belastede individ. Dette så meget værre, som at arbejdsvirksomhedens interpersonelle relationer, der for så vidt de har psykologisk betydning afkræver et følelsesmæssigt engagement, så nærmest bliver et umuligt anliggende for neurotikerens at binde an med, da modsætningen mellem den til rådighed stående psykologiske tid og den krævede psykologiske tid må evalueres som uoverskuelig af neurotikerens. Jo mere socialt samvær en arbejdsvirksomhed kræver, desto vanskeligere vil den psykisk belastede personlighed have ved at indgå i den. Jeg blev for nylig konfronteret med problemstillingen, idet en ung grænsepsykotisk mand, vi har i behandling, ikke kunne klare at arbejde i et kommunalt ungdomsarbejdsloshedsprojekt, fordi den første time om morgenen gik med at drikke kaffe og snakke sammen. Det tyder på, at den delvirksomhedsform, der drejer sig om ”at snakke sammen” stiller betydeligt større krav til det motivationelle og emotionelle fundaments styrke end en simpel kropslig arbejdsvirksomhed. ☆

☆ Man kunne i denne sammenhæng godt vurdere f.eks. Tvindskolernes oprindelige succes som knyttet til den garanterede sikrings af de enkeltes motivation og emotioner på



Der er således ingen grund til at underbetone, at det netop er en force hos neurotikeren, at hun/han kan hente næring fra de abstrakte virksomhedsformer. For hvis man vender billedet og lader "symptomatologien" tegnes ud fra et familiært regi, er der ikke meget der tyder på, at de traditionelle familievirksomhedsformer kan tilbyde en udviklingsmulighed for den psykisk belastede personlighed. Som nyere amerikansk orienterede fremstillinger viser, er familiens interpersonelle relationer bundet til en række komplicerede mønstre, der mere end andre interpersonelle virksomhedsformer inkluderer emotionaliteten som væsentlig aspekt.

Familiens virksomhedsformer er først og fremmest karakteriseret af, at der inden for de samfundsmæssige betingelser familien dels som organisation og dels som "privat udfoldelsesforum" for enkeltpersoner er bundet af, eksisterer både en generel virksomhedsstruktur, der er nøje knyttet til medlemmernes samfundsmæssige tidsplaner og i et komplekst forhold her til også hvad S. Munichin rammende betegner som et idiokratiske interpersonelt system.<sup>10</sup> Det idiokratiske system vil jeg forstå som familiemedlemmernes indbyrdes 1. personsforhold, således at samtlige de psykologiske komponenter der indvirker på 1. personens tendentielt indgår i systemets interpersonelle relationer. Mens familiens generelle virksomhedssystem står i et umiddelbart forhold til de enkeltes samfundsmæssige virksomheder og således straks er påvirkeligt over for f.eks. familiefaderens arbejdsløshed, er det idiokratiske system i højere grad bundet til en egen-logos, der gennem forholdet til hele familiebiografien kun langsomt modificeres efter medlemmernes generelle virksomheder. Dog med den vigtige "undtagelse" at radikale ændringer i familiebiografien - skilsmisse, dødsfald - rammer direkte ned i det idiokratiske systems struktur og udløser voldsomme psykologiske interne og eksterne kampe.

Fra arbejde med neurotiske og psykotiske mennesker - især børn og unge - ved vi, at de familiemæssige virksomhedsformer har afgørende betydning i ætiologien. Det viser sig også, at de psykiske lidelsers konstitution er forbundet med en i den relativt tidlige ontogenese forfejlet integration af motivationelle og emotionelle strukturer i den psykologiske helhed. Således vil man hos pubertære neurotiske og psykotiske unge ofte se, at en veludviklet intellektualitet står i et markant modsætningsforhold til en forkrøblet og infantil emotionalitet, hvor den psykologiske energi stadig er bundet til familiens idiokratiske systemer. Her er der for 1. personen et virkelig modsætningsforhold, der optræder som et stedse handicap for vedkommendes personlighedsudvikling. I forståelsen af en sådan intrapsykisk lidelse vil det umiddelbart være rimeligt at finde "ondets fænomenologi" inden for familievirkeomhedens idiokratiske system og dermed i en vis grad renoncere på at inddrage de abstrakte virksomhedsformer. For selv om determinationen ligger uden for familien, så har det neurotiske individs problematik sine rødder bundet til familiens manglende evne til at fostre et velfungerende barn, hvilket er et psykologisk sagsforhold, der for-

mer sig familiens medlemmer imellem, og den psykologiske konflikt må også løses igennem en virksomhedsstruktur, der tilgodeser reorganiseringen af individets psykologiske og især emotionelle fundament. Det er altså virksomhedernes karakter over for 1. personens psykologi, der har den væsentlige betydning. Hvis man først har dannet sig et billede af personlighedens virksomhedsstruktur, har man et sikkert grundlag for at arbejde psykologisk-analytisk, idet man til stadighed kan henholde de subjektive *ud-sagn* til de igennem virksomhederne realiserede psykologiske *handlinger*. På den anden side er der ingen grund til at stille sig tilfreds med en forståelse af virksomhedsstrukturen alene, med mindre man hermed mener, at de psykologiske sagsforhold indgår heri og således også kræver en forståelse.

I en sædvanligvis velformuleret kritisk sentens om psykoanalysen udtrykker Seve mest af alt denne "virksomheden an sich-begrænsning", når han skriver: "Hvis man på forhånd antager, at den personlighed, der arbejder og genfortolker de tidligere materialer, i sig selv kun er en overbygning på den infantile psyke - og dermed fordunkler alt det, som udgør dens virkelige væsen - så er man ikke virkelig sluppet bort fra den platte genetisme, dvs. at man i grunden stadig psykologiserer de menneskelige fænomener. Det man tvært imod skulle spørge om, er om ikke det fortrængtes *genkomst*, om ikke den neurotiske *proces* i sig selv i høj grad skulle kunne belyses på basis af de modsætninger, som i sig selv intet har at gøre med det infantile, men som består i modsætninger i de objektive samfundsforhold, der integreres gennem en enkelt biografi."<sup>11</sup> Men hvis man af frygt for at psykologisere de menneskelige fænomener i sidste ende opfylder den behavioristiske grundide om at få "spøgelset ud af maskineriet", så er det vanskeligt at se, hvor psykologien i det hele taget bliver af. "Spøgelse" eller ej - det er for den menneskelige psyke betegnende, sådan som Freud karakteriserede det, at den indeholder komponenter, der arbejder med en vis "konservatisme", således at en forfejlet kodning forfølger individet, også når de for personligheden væsentlige virksomhedsformer introducerer sine modsætningsfyldte strukturer. Og så kan man lige så vel tale om sociologisering af de menneskelige fænomener, hvis man lader disse overdeterminerende modsætninger i de objektive samfundsforhold alene udgøre fundamentet i den neurotiske proces.

Igennem psykologiske handlinger udtrykker individet sit forhold til omverdenen og udvikler og forandrer herigennem tillige sin egen psykologi og personlighed. Dette er en velkendt sovjetpsykologisk tese. Ved at analysere individets biografi i forhold til virksomhedsformerne kan man på det specifikke personlighedspsykologiske niveau endvidere opstille et grundlag hvorigennem personlighedens udvikling er forløbet og såfremt man kvalificerer biografiens virksomhedsformer, vil de fremstå med livssfærernes forskelligartede konnotationer. Bag virksomhedsformernes psykologiske handlinger er der en subjektiv faktor, som til stadighed igennem den

biografiske proces formes og karakteriseres af en 1. personens psykologi, der altid vil forholde sig til de givne omverdensrelationer. Man kan som Rubinstein i sin "grundlagen der allgemeinen Psychologie" spørge til personlighedens *potentialitet*, *intentionalitet* og dens *aktualitet*.<sup>12</sup> Igennem virksomheden giver personligheden først og fremmest udtryk for dens aktualitet, hvad den faktisk gør. Dernæst udtrykker den herigennem en del af sine muligheder og endelig kan man formode, at personligheden har handlet på baggrund af en intentionalitet. Jo bedre man er i stand til at anskue biografiens virksomhedsformer, jo bedre bliver man i stand til at slutte sig til personlighedens motivationelle og emotionelle strukturer. Dette kan også udtrykkes således, at vi her har et interregum imellem *udførelses-siden* (det operationelle forhold) og *værdisiden* (den psykologiske karakter, jvf. Karpatschof<sup>13</sup>) af den handlende personlighed.

Når Leontjew for eksempel betegner barnets leg som en dominerende virksomhedsform, fordi barnet herigennem en miniature tilegner sig en del af den voksne verdens virkelighed, betoner han på den ene side så udmærket, barnet for overhovedet at udvikle sig må være *virksomt*<sup>14</sup> Men såvel i hans teori om barnets leg som i hans udviklingsforståelse generelt bliver den psykologiske væren igennem en fokusering på *det operationelle udviklingsaspekt* i forhold til barnets *færdigheder* og *evner* i for høj grad præget af udførelsessiden, hvor så de emotionelle og motivationelle komponenter nærmest "ledsager" det operative i barnets udvikling - jvf. igen Karpatschof.<sup>13</sup>

For så vidt barnet igennem sine virksomhedsformer skal udvikle og forandre sin psykiske struktur, må der som *forhåndsbetingelse* være tale om en vis grad af velintegreret psykisk væren. Og spørgsmålet om en velintegreret psykisk struktur er i modsætning til hos Leontjew *for det første* et spørgsmål om en a priori nødvendig egen-regulation og integration af psyken selv, forstået således at psyken qua sin biologiske og fylogent betingede funktionsmåde for overhovedet at fungere efter sin hensigt som omverdensorgan i sin indre dynamik må råde over en rimelig balance mellem de overordnede intellektuelle centre og de øvrige psykobiologiske strukturer. Dette betyder først og fremmest, at emotionelle psykiske komponenter må have indtaget en tilstrækkelig høj indordningsgrad i forhold til en bevidsthedsmæssig værdiopfattelse. Dette integrationsarbejde mellem sårbare emotionelle og delvis affektive komponenter på den ene side og en stadig større intellektuel formål på den anden side må barnet udviklingspsykologisk tilvejebringe sideordnet med sin øvrige psykiske udvikling, således at den interne psykiske regulation primært er i balance og primært er autonomt styret. Engelsted viser i sin fortolkning af den depressionsvulnerable psyke,<sup>15</sup> hvor kompleks man kan forestille sig dette nødvendige regulationsarbejde, og hvor fatalt udslagsgivende en manglende intern balance bliver for den individuelle psykes stabilitet. Det principielle er imidlertid, at man må anse psyken selv som et strukturelt og funktionelt psyko-

biologisk organ, der sætter visse individuelt betingede grænser for graden af interne modsætninger for så vidt det skal kunne varetage, hvad man kan kalde *den primære virksomhedsorientering*. Selv om man accepterer den Leontjew'ske udviklingsforståelse på et overordnet plan, vil det være fatalt at overse denne kontinuerlige nødvendighed for regulering af interne psykologiske modsætninger, der i kraft af deres emotionelle og motivationelle kendetegnskomponenter er bundet til en særegen funktionel logos i psyken og herigennem ufravigeligt gør krav på en forarbejdning og dermed også er et forlangende om, hvad vi kaldte *anvendelse af psykologisk tid*. *Der næst* kan vi i mere Leontjew'sk forstand tale om psykisk udvikling og forandring i forhold til de respektive primære virksomheder. Men netop spørgsmålet om den helhedsmæssige psykologiske integration må tilskrives både et indre og et ydre aspekt, hvor den indre integration må betragtes som en *forudsætning* for at psyken er i stand til at orientere sig mod primærvirksomheden, hvor Leontjew i sin betoning af den primære virksomhed har afledt psykens modsætninger alene ud fra det kontinuerlige indvid-omverdensforhold. For så vidt den psykiske udvikling kan tilskrives normalitetens karakter vil den primære livsvirksomheds modsætninger op-hæve sig selv igennem den fortsatte udvikling, sådan som Leontjew ser det. Under denne synsvinkel vil det psykologiske interne reguleringsarbejde ikke blive stillet over for opgaver, der fra dets side *modvirker* livsvirksomhedens udvikling. Men det er ethvert menneskes lod, at det bestandigt må tage hensyn til total-psykens tilstand, og selv om man i normalitetens navn ikke er neurotisk disponeret, var der en direkte sandhed i Freuds udsagn om, at mennesket havde betalt for sin intellektuelle formåen med evnen til at blive neurotisk. Selv under et normalt psykisk udviklingsforløb vil den interne reguleringsvirksomhed arbejde med en autonom egen-logos, der med sin psyko-biologiske intensitet i sidste instans er uomgængelig i sit forhold til den totale psykiske tilstand.

Analytisk og terapeutisk arbejder viser hvilket utroligt *psykologisk efterslæb* en manglende psykisk integration især tilvejebragt i de fem første leveår kan skabe. Her er det ikke tilstrækkeligt at fæstne sig ved, at barnet igennem sine virksomheder tilsyneladende gennemfører en vellykket overgang fra førskolebarn til skolealder og gennemfører en tilsyneladende vellykket skolegang og således mene, at barnet har "vokset sig fra" sin manglende evne til intern-regulation. Thi den psykologiske *evne* til at "vokse sig fra" emotionelle og motivationelle komplikationer er ligesåvel en færdighed der må læres og i dette tilfælde især "føles" som andre tillærte psykologiske færdigheder. Hvad forældre betragter som en vellykket skolegang for deres børn, viser den kliniske erfaring ofte er et bornert udtryk for et barns pligttopfyldende og smertelige opofrelse for den pæne side af den primære virksomheds sag. At puberteten med dens mange fordringer bliver det biografiske tidspunkt, hvor en nu overdetermineret psykisk struktur bryder sammen, kan også illustrere, hvor lang tid det psykiske efterslæb

får lov til at dvæle i en med freudiansk terminologi betegnet latensperiode.

En radikal anden virksomhedsform eller måske rettere et radikalt andet *aspekt* af den Leontjew'ske legevirksomhed er barnets optagethed af de interpersonelle relationer. Freuds beskrivelse af de ødipale bindinger kunne netop bevidne, at der her er tale om en barnlig virksomhedsform, der sigter mod at udvikle en gryende subjektivitet, der først og fremmest tager højde for en udvikling af de emotionelle komponenters integration i den samlede psykiske udvikling. Barnet er i sine ødipale bindinger fuldt beskæftiget med at forholde sig til sine menneskelige omgivelser i en udstrækning, hvor det ikke længere udtrykker en selvstændig "vegetativ" psykologi, men nu forsøger at genspejle sig selv ved at begære forældrenes subjektivitet. Denne *interpersonelle virksomhed* barnet giver sig i lag med er et alvorligt og afgørende stykke psykologisk virkelighed, hvor barnet for at udvikle sin selvforståelse må sætte en del af sin psyke, nemlig sårbare emotionelle komponenter på spil over for forældrenes "mod-spil". Når det lille barn i dramatisk psykologisk forstand lader en betingelsesløst kærlighed til sin mor afløse af mere nuancerede følelser, og når barnet i sit forhold til sine legekammerater begynder at udtrykke følelsesmæssige præferencer, drejer det sig om en selvstændighedsgørelsesproces, hvor integrationen af især de emotionelle komponenter for første gang er ved at tage form i en sammenhæng, hvor en vis intentionalitet må afprøves i et forhold til omgivelserne.

Når førskolebarnet leger "skole", kan det som Leontjew nævner med processen selv som motiv "forberede" sig psykologisk til dets kommende virksomhed. Forudsætningen for at barnet i det hele taget er i stand til at lægge et motiv i legeprocessen, og at det igennem legen i det hele taget får mulighed for at generalisere sin emotionalitet i et værdiladet forhold til sine legekammerater, hænger sammen med både en *fundamental sikring* af barnets emotionalitet og dermed også dets motivation og i forlængelse heraf den fornødne formåen til *intern psykisk regulation*. Ligesåvel som den voksne person evaluerer sine virksomhedsformer i forhold til spørgsmålet om psykologisk tidsinvestering, gælder det også for barnet, at de følelsesmæssige komplikationer frarøver det muligheden for uden videre at kunne indgå i legevirksomheder, hvor der så i stedet kan blive tale om sporadiske handlingsforløb, drillerier og aggressioner over for jævnaldrende og beslægtede af forældre velkendte adfærdssattituder som børn i større eller mindre udstrækning betjener sig af.

Disse non-konforme aspekter ved den barnlige virksomhed som først og fremmest hænger sammen med den infantile psykes forsøg på at skabe en indre balance og integration er en væsentlig del af barnets psykologi og fortjener ligesåvel opmærksomhed som spørgsmålet om den kognitive og operative udvikling. I den sovjetiske psykologi har de sidstnævnte aspekter i for høj grad domineret forskningen og således teoretisk angivet at virksomhedsbegrebet først og fremmest relaterede sig til disse kognitive og operative udviklingsforhold. Udviklingspsykologisk vil hele den psykiske

væren imidlertid være ganske godt tjent med at blive anskuet under virksomhedsstrukturens synsvinkel og således både blive konfronteret med virksomhedens omverdensproblematik i forhold til et operativt udførelsesaspekt og i forhold til et internt psykologisk reguleringsarbejde. Dermed bliver individ-siden af den menneskelige virksomhed for en gangs skyld både samfunds- og psykeorienteret.

#### LITTERATUR

- <sup>1</sup> RUBINSTEIN, S.L. *Probleme der allgemeinen Psychologie*, Berlin, 1979, s.15.
- <sup>2</sup> KOLSTED, A. "Vardøger", Oslo, 1975.
- <sup>3</sup> HAUG, F. Arbeitspsychologie zwischen Kapital und Arbeit, i *Kritische Psychologie (II)* Berlin, 1977.
- <sup>4</sup> LEONTJEW, A.N. *Tätigkeit, Bewusstsein und Persönlichkeit*, Stuttgart, 1977.
- <sup>5</sup> HOLZKAMP-OSTERKAMP, U. *Motivationsforschung Bd. II*, Frankfurt/M, 1977.
- <sup>6</sup> POLITZER, G. *Kritik der klassischen Psychologie*, s. 97, Köln, 1974.
- <sup>7</sup> FREUD, S. *Forelæsninger til indføring i psykoanalysen*, s.207, København, 1966.
- <sup>8</sup> SÈVE, L. *Marxismus und Theorie der Persönlichkeit*, s.349, Frankfurt/M, 1973.
- <sup>9</sup> JANTZEN, W. *Behinderten-pädagogik. Persönlichkeitstheorie. Therapie*. Köln, 1978.
- <sup>10</sup> MUNICHIN, S. *Families and Family Therapy*, Harvard, 1974.
- <sup>11</sup> SÈVE, L. Psykoanalyse og historisk materialisme, s.68, København, 1979.
- <sup>12</sup> RUBINSTEIN, S.L. *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*, s.766, Berlin, 1971.
- <sup>13</sup> KARPATSCHOFF, B. Leontjews virksomhedsbegreb – og menneskets virksomhed, *Psyke & Logos*, nr. 3, København, 1981.
- <sup>14</sup> LEONTJEW, A.N. *Problemer i det psykiskes udvikling*, København, 1977.
- <sup>15</sup> ENGELSTED, N. *Evolution, søvn og depression*, København, 1977.